

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN: 2149 - 9225

Yıl: 3, Sayı: 11, Aralık 2017, s. 673-692

Okt. Süreyya DOĞAN

Kırıkkale Üniversitesi Rektörlüğü Türk Dili Bölümü

EKOELEŞTİRİ VE BUKET UZUNER'İN ROMANLARI

Özet

Aydınlanma Çağı'yla birlikte insan; aklı, bilimin ve gözlemin de katkılarıyla çağın tanrısı ilan etmiştir. İnsanın ve aklın yüceltilmesi, teknolojik gelişmeler, insanı çevre merkezli bakış açısından uzaklaştırmıştır. Sanayi Devrimi'nin de gerçekleşmesiyle insan, doğa üzerindeki hakimiyetini pekiştirmiştir. Kendini doğadan bağımsız gören insan, doğayı sömürülecek bir hammadde seviyesine indirgemmiştir.

Ekoeleştirici edebi eserleri çevreci bir bakış açısıyla ele alıp değerlendirmektedir. Canlı ve cansız varlıkların edebi metinlerde nasıl anlatıldıkları ekoeleştirinin odaklandığı meselelerden biridir. Bu çalışmada Buket Uzuner'in romanları ekoeleştirici bakış açısıyla değerlendirilecektir. Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları Su ve Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları Toprak romanları çevre ve edebiyat ilişkisini örneklendiren eserlerdir. Her iki romanda da Şamanizm üzerinde durulmakta Türk insanının değişen doğa ve kadın algısına yer verilmektedir. Çalışmada üzerinde durulacak bir diğer konu da Şamanizm ve çevreci eleştirinin ortak yönleridir.

Anahtar Kelimeler: Ekoeleştirici, Buket Uzuner, Toprak, Su, Şamanizm, Kadın

ECO-CRITICISM AND BUKET UZUNER'S NOVELS

Abstract

With the age of enlightenment, humankind has declared the mind as the god of the age with the contributions of science and observation. The exaltation of humanity and intelligence, technological developments, has taken the humankind away from an environment-centered perspective. With the Industrial Revolution, humankind has strengthened his domination over nature. Humankind that consider himself independent from the nature, has turned nature into a stock which can be exploited.

Eco-criticism literary texts are evaluated and dealt by an environmentalist point of view. One of the issue that eco-criticism deals, is how living and non-living assets is expressed in literary texts. In this study Buket Uzuner's novels will be evaluated by an eco-criticism point of view. Uyumsuz Defne Kaman's Adventures Water and Uyumsuz Defne Kaman's Adventures Soil, are novels that exemplify the environment and literay relation. Shamanism is emphasized in both novels and the changing nature and woman perception of the Turkish people are given. Another issue to be emphasized in the study is the common aspects of shamanism and environmental criticism.

Keywords: Eco-criticism, Buket Uzuner, Soil, Water, Shamanism, Woman

Giriş

Ekoeleştiri ve İnsanın Doğa Üzerindeki Tahakkümü

Ekoeleştiri edebi metinleri çevreci bir bakış açısıyla yorumlayan bir akımdır. Canlı ve cansız varlıkların edebi metinlerde nasıl anlatıldıkları ekoeleştirin odaklandığı meselelerden biridir. Ekoeleştirin amacı edebiyat çalışmaları aracılığıyla okuyucuda çevre bilinci uyandırmaktır. Ekoeleştiri insan ve doğanın bir bütün olduğu görüşünden beslenir. Sanayileşme ve kentleşme ile birlikte insanın doğaya bakışı değişmiştir. İnsan, kendini doğanın bir parçası değil doğaya hükmetme yetkisine sahip bir varlık olarak görmeye başlar. Bakış açısındaki bu değişiklik, insanın doğaya yabancılaşmasına ve doğayı sömürülecek bir nesne gibi değerlendirmesine sebep olmuştur. Ekoeleştiri doğaya yabancılaşan insanın doğaya verdiği zararlara edebiyat aracılığıyla dikkat çekmek ister. Ekoeleştirmenler doğanın insan tarafından ötekileştirilmesini ve doğanın hammadde kaynağı olarak bilinçsizce sömürülmesini eleştirirler. "... insanları bilimsel olarak ortaya konan matematiksel şablonlar ve tablolar, rakamlar ve istatikseler pek etkilememektedir. İnsan bilincine asıl ulaşan hikâyelerdir. İnsan bu hikâye-

ler aracılığıyla doğanın kendi hizmetine sunulmuş sınırsız bir kazanç kaynağı veya yalnızca güzellikleriyle hizmet veren bir dinlenme ortamı olmadığını anlayabilir.” (Opperman: s.5) Doğanın insana hizmet etmesi gerektiği düşüncesi insanın doğa karşısında kendini efendi kendi dışındaki varlıkları da köle ilân etmesine ve bu doğrultuda hareket etmesine neden olmuştur. İnsan kendine direnen doğaya her türlü işkenceyi reva görür. Doğanın sahibi olduğunu düşünen insan, doğanın kendisini içine almasını kabul etmek yerine doğayı zapt etmeyi seçer.

Aydınlanma çağında insan, aklı bilimin ve gözlemin de katkılarıyla çağın tanrısı ilan etmiştir. İnsanın ve aklın yüceltilmesi, insanı çevre merkezli bakış açısından uzaklaştırmıştır. Sanayi devriminin de gerçekleşmesiyle insan, doğa üzerindeki hakimiyetini pekiştirmiştir. Kendini doğadan bağımsız gören insan doğayı sömürülecek bir hammadde seviyesine indirgemıştır. İnsanın kendini evrenin merkezine yerleştirmesi her geçen gün insan ve doğa arasındaki mesafenin artmasına sebep olmuştur.

Teknolojinin gelişmesi özellikle 18.yüzyılın ortalarında buharlı makinenin keşfedilmesi tüm canlıların yaşamını çevresel bağlamda etkilemiştir. Sanayideki gelişmelerin hızlanmasıyla insan doğayı sömürgesi haline getirmiştir. Hâkimiyetini ilan eden insan, doğadaki bütün kaynakları kendi lehine kullanmaya başlamıştır. Sanayileşmenin artması, tarımda makinelerin kullanılması gibi sebepler köyden kente göçü hızlandırmış ve fabrikaların her geçen gün daha fazla kadın istihdam etmesi kadınlar arasında da işçi sınıfının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Böylece doğanın sömürülmesinin bir adım ötesinde kadının sömürülmesi de başlar. Fabrikaların artması doğal dengenin bozulmasına da neden olur. Fabrikaların sebep olduğu sera gazlarının çevreye verdiği zararlar ekolojik dengeyi bozmuştur. Küresel ısınma, ekolojik dengenin bozulması tüm canlıları tehdit eder hale gelmiştir.

İnsan çevreye zarar verirken aslında kendine zarar vermektedir. Çevreye verdiği zararların farkına varan insan teknolojinin imkânları dahilinde çevre politikaları geliştirmektedir. Sürdürülebilir bir dünya için çevre bilincinin geliştirilmesi ve doğadan gelen sinyallerin dikkate alınması gerekmektedir.

Ekolojik dengenin bozulmasıyla ortaya çıkan sorunlar tüm canlılara ve onların da içinde bulunduğu çevreyi etkilemektedir. Bu sorunların en aza indirgenebilmesi için küçük yaşlardan itibaren insanlara çevre bilincinin aşılması, insanın da doğanın bir parçası olduğu gerçeğinin öğretilmesi ve sürdürülebilir bir dünya için geri dönüşüm konusunda çalışmaların yapılması gerekmektedir. Ekolojik dengenin korunması için pek çok alanda ekolojik bilinç oluşturma çalışmaları yapılmaktadır. Bu bilincin oluşturulmasında edebi eserlerin imkânlarından da faydalanılabileceği ekoeleştirmenlerce dile getirilmektedir.

Ekoeleştiri insan ve doğa ayırımına karşı çıkar. Ekoeleştiriye göre doğadaki her şey birbiriyle ilintilidir. Dolayısıyla unsurlardan birinin değişimi diğer unsurları da etkiler. Ekoeleştiri insanın bu sistemdeki konumuna vurgu yaparak insanın doğaya verdiği zararın edebiyat bağlamında incelenmesine olanak sağlar. İnsanın tüm canlıları etkileyen davranış ve düşünce kalıpları ekoeleştiriyle yıkılmaya çalışılmaktadır. Doğadaki her şeyin içsel bir değeri olduğunu ileri süren ekoeleştiri tüm canlıların yaşamına saygıyla yaklaşılması gerektiğini savunmaktadır. Ekoeleştiri insanın kendisini doğadan ayrı düşünmesini ve tüm canlılar üzerinde hak iddia etmesini eleştirmektedir. İnsan bu düşünce yapısı sebebiyle doğayı sömürülecek bir hammadde kaynağı olarak görmektedir ve bu durum doğadaki dengeleri alt üst etmektedir. İnsanı varlıkların en üst katına yerleştiren ve ona doğaya hükmetme hakkı veren hümanizm ekoeleştirisinin eleştiri oklarını yönelttiği alanlardan birisidir. Günümüzdeki çevre sorunlarının temelinde bu ikili düşünce, insan ve doğa karşıtlığı yatmaktadır.

İkili düşünce yapısının izlerini Batı felsefesinin farklı dönemlerinde takip etmek mümkündür. Akıl ile doğa arasındaki ikilik Batı kültürünün kilit kavramlarının içinde yer almaktadır. Oluşturulan karşıtlık kümesinde üstün olanlar akıl tarafında aşağı olanlar ise doğa tarafında konumlandırılmıştır. Bu çerçeveden bakıldığında aklın dışladıklarını doğa, kadın, hayvan, beden olarak sıralamak mümkündür. Platon'dan Hegel'e bu ikiliğin farklı çiftlerle yaygın bir şekilde savunulduğu görülmektedir. "Hegel ve Rousseau kamusal / özel, erkek / kadın, evrensel / tikel ve akıl / doğa arasındaki bağlayıcı koyutları vurgular. Platon'da vurgu esas olarak akıl / beden, akıl / duygu, evrensel / tikel üzerindedir. Descartes'ta zihin / beden (fiziksellik), özne / nesne, insan / doğa ve insan / hayvan üzerinde; Marx'ta ise özgürlük / zorunluluk, kültür (tarih) / doğa, medeni / ilkel, zihin işi / kol işi (zihin / beden ikiciliğinin bir çeşitlemesi) ve üretim / üreme üzerindedir." (Plumwood: 2004, 68) Ekoeleştirisinin ikici düşünce yapısına itiraz etmesi farklılıkların yarattığı hiyerarşiyle ilgilidir. Doğa / insan ayırımı birçok toplumda kanıksanmış bir ayırmadır.

Dünyadaki tek bilinçli varlık olduğu iddia edilen insan ekosistemin dengesinin bozulmasında en büyük role sahiptir. İnsanın doğa üzerinde kendini tek hakim olarak görmesi ve bu düşünce yapısıyla doğaya yaklaşması, ekoeleştiriye göre oldukça anlamsızdır. İnsan da bu karmaşık yapının sadece bir üyesidir. İçinde yaşadığımız bu dünyanın savunulması estetik kaygılarla ilgili değildir. Doğanın yok olması insanın da yok olması anlamına gelir. Bizim dışımızdaki bir doğanın korunmuş olması aslında insan için hayati öneme sahiptir. Ayrıca bu hayati önem sadece insanla ilgili değil tüm canlıları ilgilidir.

Edebiyat ve çevre arasındaki ilişkiyi ele alan ekoeleştiri 1990'lı yıllarda ortaya çıkar. Ekoeleştirin bir disiplin olarak kendine yer bulmasında etkili olan isimlerden ilki Cheryll Glotfelty'dir. "Edebiyat çalışmalarına çevre bilinci kazandırmayı başaran ekoeleştirin ilk kullanımı 1978'de William Rueckert'in "Literature and Ecology" (Edebiyat ve Ekoloji) adlı makalesinde görülmektedir. Rueckert ekoeleştiriye, "Ekoloji prensiplerinin edebiyat uyarlanması olarak tanımlamaktadır." (Opperman: 2012,s.10) Lawrence Buell, *The Future of Environmental Criticism* (Çevreci Eleştirin Geleceği) adlı eserinde çevreci dalganın iki dalga halinde geliştiğini dile getirmektedir: "1990'ları kapsayan birinci dalga çevreci eleştiri, doğa yazınında, doğanın merkezde olduğu kurumsal eserlerde ve şiirde doğal dünyayı merceğe almış, eserlerde doğanın içsel değerine dair farkındalık geliştirerek okuru doğal dünyanın, yaban hayatının, biyoçeşitliliğin korunmasına sorumluluk alacak birey yapma misyonu içermiştir." (Özdağ: 2014, s.8) İkinci dalga çevreci eleştiri 2000'li yıllarda varlığını göstermiştir. İkinci dalga çevreci eleştiri kentsel alanların, metropollerin ele alındığı eserlere odaklanmıştır. Çevresel adalet konularına yönelen ikinci dalga çevreci eleştiri okuru tüm gezegene karşı sorumluluk almaya yöneltmiştir. John Muir, Mary Austin, Henry Beston, Aldo Leopold, Loren Eiseley, Rachel Carson, Edward Abbey, Wallace Stegner, Wendell Berry, Annie Dillard, Barry Lopez, Peter Matthiessen gibi isimler doğa yazınındaki önemli isimlerdir. Doğa yazarları insan ve çevre arasındaki yıkıcı ilişkiye odaklanmışlardır ve eserlerinde insanın doğaya karşı sorumlulukları olduğunu hatırlatmışlardır. Doğa yazarları eserlerinde doğayı bir bilim insanı dikkatiyle kaleme almışlardır. "Bu yazarlar doğanın süreçlerini, canlıların birbirleriyle ilişkilerini, yaşam biçimlerini keşfeder ve gözlemlerini estetik bir dil aracılığıyla yorumlar. Bu incelemelerde toprağın ve üzerinde yaşayan tüm canlıların insana faydasından bağımsız olarak değerli, olduğu ve bu eşsiz doğayı koruma gerekliliği ön plana çıkar. Yazarın kişisel gözlemlerine ümitleri, duyguları ve inançları da eklenir." (Özdağ: 2014, s.25)

Çevreci eleştirin bir ayağı edebiyatta bir ayağı da doğadadır. Çevreci eleştiri sadece disiplinlerarası bir yaklaşım değildir. Yeşil bir dünya yaratmayı hedefleyen siyasi bir harekettir. Bu hareket insanın doğadaki en değerli varlık olduğu görüşünü reddederek tüm canlıların hakları olduğunu yerleştirmeye çalışır. Lawrence Buell, *The Environmental Imagination* adlı eserinde bir eserin çevreci olup olmadığının dört kriterle belirlenebileceğini ileri sürer. Bu kriterler şunlardır:

"1. Eserde insanın dışındaki çevre sadece bir arka plan değil, insanın tarihinin doğa tarihiyle iç içe olduğu bir mevcudiyettir;

2. Eserde, insan menfaatleri yasal olan yegâne menfaat olarak görülmemektedir;

3. İnsanın çevreye karşı sorumlulukları eserin etik boyutunun bir parçasıdır;

4. Eserde çevrenin değişmezliği değil de bir süreç olduğu düşüncesi en azından dolaylı olarak bulunur." (Özdağ:2014, s.33)

1992 yılında Amerika'da Edebiyat ve Çevre Çalışmaları Derneği / Association for the Study of Literature and Environment (ASLE) kurulmuştur. ASLE'nin yayın organı ISLE'da yayımlanan yazılarla ekoeleştiri akademik çevrede kabul görmeye başlamıştır. ISLE'de çıkan bilimsel yazılarla ekoeleştiri artık edebiyat, kültür ve toplumbilim çalışmalarında kullanılan geniş bir çevreye yayılmıştır. Günümüzde çevre estetiği, feminist kuram, biyoloji, dinbilim, antropoloji gibi disiplinler çevreci eleştiriye beslemektedir.

Çevreci eleştiri kapsamında üzerinde durulması gereken bir kavram da 'derin ekoloji' kavramıdır. Derin ekolojinin temelleri Norveçli filozof Arne Naess tarafından atılmıştır. Derin ekoloji insan merkezli yaklaşımı reddederek yerine merkeze doğanın konulduğu bir yaşam biçimini önerir. Derin ekoloji doğadaki her canlının doğuştan gelen bir değerinin olduğunu kabul eder. Her canlı taşıdığı içsel değerle doğanın bir parçasıdır. Derin ekoloji insanın doğaya zarar vermeden temel ihtiyaçlarını karşılamayı öğrenmesi gerektiğini vurgular. İnsanın bunu gerçekleştirebilmesi için her şeyden önce kendinin de doğanın bir parçası olduğunu kabul etmesi gerekir. "Derin ekoloji, doğanın insan tarafından ötekileştirilmesini, insanın kendini doğadan ayrı ve üstün bir konumda değerlendirmesini ve doğanın hammadde kaynağı olarak bilinçsizce sömürülmesini eleştirir." (Opperman: s.21) Naess'e göre insanın çevreci bilince sahip olabilmesi için tüm ön yargılarından ve ben-merkezcilikten kurtulması gerekir. Derin ekolojiye göre çevre sorunlarının temelinde ikici görüş yatmaktadır. "Derin ekoloji insanları doğal çevrelerinden ayırmaz. Doğayı ayrılabilir nesnelere bütünü olarak görmektense temelde birbirine bağlı ve bağımlı birer olgular ağı olarak nitelendirir. Derin ekoloji tüm canlıların içsel değerini tanır ve insanları yaşam ağının bir parçası olarak görür." (Dindar: 2012, s.59)

Kadın Kimliği ve Doğa

Ekoeleştirin dayandığı en önemli felsefi hareketlerden bir diğeri de ekofeminizmdir. Ekofeminizm kadın kimliği ve çevre arasındaki ilişkileri incelemektedir. Ekofeminist düşünce kadının sömürülmesi ve doğanın sömürülmesini aynı çerçevede ele alır. Hem doğayı hem de kadını sömüren ekofeministlere göre erkektir. "Ekofeminizme göre kadınlar, beyaz olmayan ırklar yoksullar ötekileştirilip baskı altında tutuldukları sürece, doğa, kadınlar ve insan olmayan canlılar üzerinde kurulan hegemonya etkili olmaya devam edecektir." (Opperman: s.47) Ekofeministlere göre erkeğin kadın ve

doğa üzerinde benzer bir egemenliği vardır. Doğanın tahrip edilmesinde de kadının sömürülmesinde de ataerkil zihniyetin etkisi vardır.

Yeryüzünde yaşanan ekolojik krizin elbette farklı birçok sebebi vardır. Feministlere göre “Ekolojik kriz, doğal ve dışıl olan her şeyden nefret eden ‘beyaz, batılı ve eril’ felsefi, teknolojik ve ölüm üreticisi sistemlerle bağlantılıdır. İşçi sınıfının, zencilerin, yerli halkların, kadınların ve hayvanların sistematik bir biçimde aşağılanması, batı uygarlığının temelinde yatan düalist yaklaşımla yakından ilgili. Bu yaklaşım, beden-akıl ikilemine dayanır ve erkeği akılla özdeşleştirirken, kadını ve “aşağı” ırk ve sınıfları doğayla ilişkilendirir.” (Berktaş: 1996, s.73)

Ekofeminizme göre doğanın sömürülmesi ve kadının sömürülmesi arasında bir bağ vardır. Her türlü ayrımcılığın karşısında olan ekofeministler doğanın sömürülmesine karşı duran gruplar arasında farklı bir yere sahiptir. “... ekofeministler kadınların ve doğanın ezilmesinin temelinde ataerkil düşüncenin, kapitalizm, militarizm ve sömürgecilik gibi ideolojilerin, yani egemen olmaya dayanan ilişkiler sisteminin yattığını vurgulamış ve bu durumun incelenmesine yarayacak ilginç formüller geliştirmiştir.” (Tamkoç: 1996, s.77-78) 1970’li yıllarda ekofeminist görüşün ortaya çıkmasında cinsel ayrımcılık, sınıfçılık, ırkçılık ve doğa tahribatının etkili olmuştur. Ekofeminizm 1980’li yıllardan sonra feminist ve lezbiyen-feminist hareketlere dahil olmuştur. Ormanların yok edilmesi, silah politikaları, hayvan özgürlüğü, üreme hakları, toksik atıklar gibi daha birçok mesele ekofeministlerin ilgilendiği alanlar arasında yer almaktadır.

Ekofeministler iktidar ilişkilerinin ortadan kaldırılmadığı müddetçe doğa ve kadın sömürüsünün önüne geçilemeyeceğini düşünmektedirler. İktidar ilişkilerinin şekillenmesinde de Batı toplumlarının oluşturduğu ikili karşıtlıklar etkili olmaktadır. Bu karşıtlıklardan biri de erkek / kadın karşıtlığıdır. Bu karşıtlıkta birinci unsur ikinci unsurun her zaman üzerinde bir konuma sahiptir. Bu karşıtlık aktif / pasif, akıl /duygu, akıl /beden, üst /alt, kültür / doğa şeklinde genişletilebilir. Aşağı konumda olan ikinci terim birinci terim tarafından daima bastırılmıştır. Bu açıdan bakıldığında akıl, kültür, erkek hep yüceltilirken doğa, duygu, kadın baskılanmıştır ve aşağı konumdadır. Kadınların baskılanması onları cinsel bir nesneye indirgemeye neden olmuştur. Bu baskının neticesinde kadın ya seks objesi haline gelmiş ya da ucuz iş gücü olarak hem evde hem de ev dışında sömürülmüştür. Bu sömürüde erkek egemen zihniyetin izleri çok açıktır. Ekofeministlere göre diğer bütün baskı ve sömürü biçimleri erkek egemen zihniyetin uzantılarıdır. Ekofeminizmin amacı ikili karşıtlıkların olmadığı bir düzen elde etmektir. Bu karşıtlıkların olmadığı bir düzende doğanın ve kadının sömürüsünün önüne geçilebilir ve baskılanan, ikinci tarafta kalan olgular hak ettikleri değere ulaşabilirler.

Erkek egemen anlayışta doğa dişil özelliklere sahiptir. Tıpkı kadın gibi doğanın da erkeğin fiziksel ihtiyaçlarını karşılaması beklenir. Bu bakış açısı kadına ve doğaya araçsal anlamlar yüklemiştir. Kadın ve doğa erkeğe hizmet ettiği sürece değerlidir. Erkek merkezli bu bakış açısında erkek özgürdür ve güçlüdür. Güçsüzlük kadın ve doğayla ilişkilendirilmektedir. "bu kavramların görüldüğü erkek egemen toplumlarda, erkeklerin, doğaya davrandıkları gibi kadına davranabileceği (ya da tam tersi) hakkını kendilerinde görmelerine meydan okuyan ekofeminizm, en önemlisi her türlü baskı rejimini yıkmayı ilke edinen, bir isyan, bir tepki hareketidir." (Kümbet: 2012,s.190) Ataerkil toplumlarda eksik erkek olarak nitelendirilen kadınlar pasif ve sessiz bir nesne olarak görülen doğayla özdeşleştirilmektedir. Ekofeminizm tek bir meseleye odaklanmaz; ekofeministler tüm baskılanmış, sömürülmüş grupların özgürleşmesi için mücadele ederler. Ekofeminizmin hedefi iktidarı kullananı değiştirmek değil, iktidarın yapısını değiştirmektir. Bunun için de kültürel bazı değerlerin değişmesi gerektiği üzerinde dururlar. Toplumsal rollerin eşit ve şiddetten uzak bir şekilde oluşmasına zemin hazırlanmalıdır. Aynı zamanda doğadaki her şeyin içsel bir değerinin olduğu kabul edilmeli ve insan merkezli bakış açısından vazgeçilmelidir.

Ekolojik bilincin oluşturulmasında edebi eserlerin ayrı bir yeri vardır. Edebi eserlerde doğaya ve doğa sevgisine yer verilmesi çevre bilincinin oluşturulması açısından önemlidir. Çevre sorunlarının edebiyata yansımalarıyla birlikte ekoeleştiri şekillenmeye başlamıştır. "Ekoeleştiri 2009 yılında Türkiye'de Serpil Oppermann, Ufuk Özdağ ve Nevin Özkan'ın düzenlediği "The Future of Ecocriticism: New Horizons" (Ekoeleştirin Geleceği: Yeni Ufuklar) başlıklı konferans ve bunun takibinde yayınlanan aynı başlıklı kitap sayesinde ülkemizde de akademik tartışmaların odağı haline gelmeye başlar." (Ergin, Dolcerocca: 2016, s.300)

Türk edebiyatında doğa her dönemde eserlerin içinde var olmuştur. Yunus Emre'nin şiirlerinden Orhan Veli'nin şiirlerine, Nazım Hikmet'in eserlerinden Yaşar Kemal'in eserlerine, Halikarnas Balıkcısı'ndan Sait Faik'e doğa, her zaman Türk edebiyatında kendine yer bulmuştur. Şiir dilinde doğal bir söyleyişten yana olan Orhan Veli'nin şiirlerinde doğa ve insan ayrılmaz bir bütündür. Kanık'ın şiirlerinde "doğaya kendi amaç ve çıkarları doğrultusunda değer biçerek ona göre doğayı kullanan bir insan türü yerine, doğada kendini özgür hisseden, çevresine doğayla kendini bir hissetme amacıyla bakan ve bundan mutluluk duyan bir insan portresi çizilmiştir." (Dindar: 2012, s.88-89)Yaşar Kemal'in *Deniz Küstü* adlı eserinde Marmara Denizi'nin ekolojik dengesinin bozulması bilinçsizce yapılan yunus avcılığı üzerinden anlatılmaktadır. *Denizler Kurudu* eserinde orman yangınlarına ormanların bilinçsizce yok edilmesine değinen yazar, her iki eserinde de doğanın ticarileştirilmesinin yanlışlığına ve bunun getirdiği sorunlara odaklanarak okuyucusunda çevre bilinci uyandırmaya çalışmakta-

dır. Zülfü Livaneli'nin *Son Ada* romanı da ekoeleştirel bağlamda incelenebilecek eserlerdendir. Romanda ekolojik dengenin bozulması her canlının bir başka canlıyla olan ilişkisi üzerinden anlatılmaktadır. Aynı romandan uyarlanan *Son Ada'nın Çocukları* adlı eserde de çevre bilincinin küçük yaşlardan itibaren yerleştirilmeye çalışılması gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Bu isimler arasına eklenebilecek şüphesiz pek çok isim vardır. Son dönem Türk edebiyatının önemli isimlerinden olan Buket Uzuner'in eserleri de doğa yazını açısından ele alınabilecek niteliklere sahip eserlerdir.

Buket Uzuner'in Romanlarına Ekoeleştirel Bir Bakış

Buket Uzuner'in *Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları Su* adlı romanı eleştirmenlerce ekofeminist ilk Türk romanı olarak tanımlanmıştır. Ekolojik sorunlara, kadın ve hayvan haklarına yer verilen romanda Türk insanının değişen tabiat ve kadın algısına yer verilmektedir. Bakış açısındaki değişim eski Türk inanışlarından verilen örneklerle gözler önüne serilir. Kadim Türk inanışlarında kadın değerlidir ve insan tabiatın sadece bir parçasıdır. Ataerkil anlayışın yerleşmesiyle birlikte kadına verilen değer kaybolmaya başladığı ve erkeğin / insanın kendini doğanın hakimi olarak görmeye başladığına vurgu yapılır.

Buket Uzuner'in diğer romanlarında da zaman zaman çevreye ilişkin düşüncelerine yer verdiği dikkatli bir okuma sonucunda rahatlıkla tespit edilebilir. Uzuner'in romanlarının ismi de bu dikkati yansıtmaktadır. *Balık İzlerinin Sesi, İki Yeşil Susamuru, Kumral Ada Mavi Tuna, İstanbullular, Toprak ve Su* isimleri yaşam ağındaki canlı ve cansız varlıkların isimlerinden seçilmiş roman adlarıdır. Toprak ve Su romanları ekoeleştiri için daha uygun eserlerdir. Bununla birlikte yazarın diğer eserleri, tabiata ait unsurların içsel bir değer taşıdığı fikrini gündeme getiren örneklerle sahiptir. *Balık İzlerinin Sesi* romanında altın ağaç adı verilen bir ağaçtan hareketle ağaçların dişil özelliklere sahip olduğu dile getirilmektedir. Ayrıca yapılan ağaç tasvirlerinde insana ait unsurların tabiattaki bir diğer canlıya atfedildiği görülmektedir: "Yüzlerce kolundaki bütün ellerinin tırnakları, yeşilin çok koyu tonlarıyla boyanmıştı. Uzun, dalgalı saçları omuzlarına dökülen dolgun, mağrur, alımlı, dev bir kadın başını imgeliyordu. Dedim ya, sonunda ağaçların cinsiyeti hep dişidir." (Uzuner:2012, s.167) Deniz kenarında yıllara meydan okuyan ağacın değişen dünyaya ve tarihe tanıklık ettiği dile getirilir. Buradan hareketle yazar, çevreye ve tarihe sadece insanın tanıklık ettiği algısını alt üst etmektedir. Bu anlayış, yazarın insan merkezli bir bakış açısı yerine doğadaki her varlığın eşit yaşamsal değere sahip olduğu bakış açısına vurgu yaptığını imler niteliktedir.

Kumral Ada Mavi Tuna romanındaki "Tanıklar Konuşuyor" bölümündeki epigrafla *Balık İzlerinin Sesi* romanındaki anlayışla örtüşmektedir. Bu epigrafla ağacın tıpkı insan gibi çevresindeki olaylara tanıklık ettiği anlayışına yer verilmiştir: "Toplu ağaç kesim-

leri sırasında yerinde alıkonulan ve kesilmesi yasaklanan ağaca tank ağaç denir.” (Uzuner: 2012, s.407) İnsanın toprakla ve insanın insanla ilişkisinin gelecekteki yaşam için kilit bir değere sahip olduğunu ifade eden yazarın bu romanında Ada'nın çektiği fotoğraflar aracılığıyla toprak ve insan ilişkisinin önemine değinilmiştir.

Kumral Ada Mavi Tuna romanında iç savaş metafor olarak kullanılmıştır. Yazar, gerçek bir iç savaşa yer verirken aynı zamanda aşkın da bir iç savaş olduğuna ve herkesin kendi içinde yaptığı yolculukların da bir iç savaş olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu romanda ekofeministlerin ileri sürdüğü görüşleri doğrular nitelikteki ifadeler yer verilmiştir. Erkeğin doğa ve kadın üzerinde iktidar kurduğunu dile getiren ekofeministler doğadaki yıkıcı tahribatın başmüsebbibi olarak 'beyaz erkek'i işaret etmektedirler. Savaşların çıkmasında, doğanın talan edilmesinde erkeğin rolü kadına göre daha fazladır. Kadın ve çocuklar çoğunlukla erkeğin yaptığı eylemden etkilenen pasif varlıklardır. Bu anlayışa iç savaşla ilgili şu düşünceler aracılığıyla yer verilmiştir: “ ... iç savaşa giden erkeklerin ardından yalnız kadın ve çocuklardan oluşan savaşızsız bir dünya kurmaya başlamışlardı bile... Ama böyle bir şey gerçek olabilir miydi? Hep söylendiği gibi androjen hormonu ve erkekler miydi bu insanlık tarihiyle yaşit kıyımın, bu kahreden şiddetin kaynağı? Erkekler tek başlarına bunca kanın ve ölümün günahını yüklenbilir miydi?” (Uzuner:2012, s.44) Çocukların ve kadınların kendi iç savaşları olduğunu söyleyen yazar, erkeğin ve kadının farklı iç savaşlarına değinir. Savaşın insana özgü olduğunu düşünen yazar, bütün günahların ve yıkımın sorumlusu olarak sadece erkekleri görmediğinin de altını çizer.

İki Yeşil Susamuru romanında termik santraller ve bozulan ekolojik dengeye yer verilmiştir. Çevre kirliliğın ekolojik dengeyi bozduğu üzerinde durulur. Çevre kirliliği sebebiyle bazı türlerin sonunun geldiği ifade edilir. Susamurları da bir gün tükenen türlerdendir. Hava, su ve toprak bir bütünün unsurlarıdır. Kıtalar ve okyanuslar da bu bütünün parçalarıdır. Unsurlardan birinin değışmesi diğeri unsurları da etkileyecektir. Ve yeryüzünde yaşayan hiç kimse bu tehlikeden kendini koruyamayacaktır. Irkı, dili, cinsiyeti ne olursa olsun bütün insanlar ekolojik dengenin bozulmasından etkilenecektir ve insanların parası bu etkinin azaltılmasında hiçbir işe yaramayacaktır. Kendisinin bir susamuru olduğunu söyleyen Teoman ölen canlıların toprağa karışarak başka bir canlı olarak yaşama dahil olacaklarına inanır. Romanda Yeşiller Partisinin çalışmalarına değinen yazar, Teoman aracılığıyla bu partinin faaliyetlerinden söz eder. Bu çalışmaların bazı insanlar tarafından hafife alınıp romantik ve çocuksu bulunmasını da eleştirir: “ Teoman, termik santraller konusunda Yeşiller Partisi'nin tavır ve eylemlerine 'romantik', 'çocuksu' veya 'Türklerin sanayileşmesini engellemek isteyen ithal düşünceler' olarak sataşan politikacı ve köşe yazarlarına öfkelenmiş, bağıra çağıra konuşuyordu.” (Uzuner:2013,s.223)

İstanbulullar romanında mekân İstanbul, ana karakterlerden birisidir. Şehirlerin cinsiyeti olduğunu düşünen yazar, İstanbul'u dişi bir karakter olarak romanına dahil eder. Büyük ve soylu şehirlerin su kenarında kurulduğuna yer veren yazar, her şeyin kaynağının su olduğu inancının altını çizer. "Su hayattır, uygarlıktır, su ekonomidir, ticarettir, su balıktır, balık sudur, aşktır, aşktır su." (Uzuner:2007, s.50)

İkinci dalga çevreci eleştiri insanın da içinde yer aldığı kentsel alanlara, yapılandırılmış alanlara ve metropollere odaklanır. *İstanbulullar* romanında, İstanbul'un 1950'li yıllardan sonra değişen çehresinden ve insanın değişen bakış açısından söz eder. 1950'den sonra köyden kente göç başlar. Bu göçün neticesinde doğası ve tarihi silueti en çok bozulan şehir İstanbul'dur. İstanbul, dahi mimarlar, büyük şehir planlamacıları görmüş bir şehirdir. Aynı zamanda ürpertici yağmalar, rezil ihanetler, yangınlar ve depremler görmüş bir şehirdir. Ama hiçbirisi gecekondular kadar İstanbul'a ve çevreye zarar vermemiştir. İstanbul'a göre Haçlılar bile kendisine gecekondular kadar zarar vermemiştir. Çevreye verilen zararlardan yine insanın etkileneceği ve bozulan doğal dengenin intikam alacağı İstanbul'un ağzından anlatılmaktadır: "...kimileri yönetici, kimileri sözde siyasetçi rolünü oynayan bu 'Yeni İstanbulullar' eteklerime, koltukaltlarıma, dizlerime çirkin, zevksiz, dayanıksız ve çok yakışsız evcikler kondurarak buraya çaresiz insanları doldurdular. Ben ki, İstanbulum, sallarım, silkelerim yok ederim. Lanetimden sakının ey insankızları ve oğulları!" (Uzuner: 2007, s. 435) Yöneticiler ve siyasetçiler bizim gibi ataerkil kültürlerde çoğunlukla erkeklerdir. Dişi olarak kurgulanan İstanbul'un eteklerine, koltukaltlarına ve dizlerine saldıran eril güçlerdir; fakat sonuçlarından herkes etkilenecektir. Güzel, eşsiz ve medeni bir şehir olan İstanbul kendisine zarar verenleri affetmeyeceğini söyler. Tabiat er ya da geç kendine yapılan müdahalelerin intikamını alacaktır. İstanbul'un varoşlarla birlikte değişen silüetine yer verilen romanda açgözlü insanın tabiata verdiği zararlara da değinilmektedir.

Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları adlı roman kadim Şamanlık geleneğinin dört unsurundan hareketle oluşturulan bir dörtlemidir. Su ile başlayan macera Toprak, Hava ve Ateş romanlarıyla devam edecektir. Su romanında olaylar, çevreci gazeteci Defne Kaman'ın İstanbul'da kaybolması etrafında gelişirken Toprak romanında gazeteci Defne Kaman bu defa Çorum'da Hitit dönemine ait büyük bir tarihi eser hırsızlığını araştırırken kaybolur. Su romanında mekân İstanbul'dur. Küresel ısınmanın boyutları romanın ilk satırlarından itibaren sıcak yakınmasıyla dile getirilmektedir. Sıcakın bütün diktatörlerden daha zalim olduğu ve sıcakın etkisiyle insanların karakterlerinin bile değiştiği anlatılmaktadır. Buzulların erimesi dolayısıyla sadece kutuplarda yaşayan canlıları değil dünyanın dört bir yanındaki canlıları da etkilemiştir. Buzulların erimesinde insanın payı büyüktür. Fabrikaların neden olduğu sera gazları at-

mosferin dengesini alt üst etmiştir ve insan bu etkiden kendini ilerleyen teknolojisine rağmen koruyamamaktadır: “İstanbul, bu temmuz şehre edepsizce zulmeden azgın bir yaza teslim olmuştu. Şiddetli nem şehri dev bir akvaryuma, İstanbulluları da bezginlikten kendi sivri dişlerinin gücünü unutan devasa bir lüfere dönüştürmüştü.” (Uzuner: 2013, s.1) Klimalara rağmen pencerenin dışında kalan cehennem insanın huzurunu kaçırarak kadar azap edici ve şeytanidir. Yaz başlamadan yazın çok sıcak geçeceği dile getirilirken neden sıcak ve kurak geçtiğine çoğunlukla yer verilmez. Oysa sıcakların şiddetinin artması küresel ısınmayla ilgilidir. Bahsedilmeyen bir diğer ayrıntı da bu felakete sebep olanın insan olduğu gerçeğidir. Küresel ısınmayla birlikte artan kuraklık, kıtlık ve göçlerden bozulan ekolojik dengeden ve çirkinleşerek değişen şehirlerden de söz edilmez. İnsanoğlu bir Kızılderili atasözünde de belirtildiği gibi “Son ağaç öldüğünde, son ırmak kurduğunda ve son balık tutulduğunda parayı yiyemeyeceğini anlayacak”tır.

“Şamanizm, milattan önceki devirlerden bu yana Türklerin ve çevrelerindeki toplulukların, İç Asya ve Orta Asya’da yaşadıkları bölgelerde uyguladıkları şaman ya da kam adı verilen din adamları aracılığıyla geliştirilen bir inanç ve uygulamalar bütünüdür.” (Çoruhlu: 2013, s.15) Su ve Toprak romanında metnin odağında yer alan Şamanlıkla ilgili Uzuner, okuyucuya aydınlatıcı bilgiler verir. Bu bilgiler bazen kurgunun yarıda kesilmesiyle okuyucuya verilmektedir. Bu araya giren açıklamalar metnin kurgusuna zarar verir niteliktedir. “Yazar, bilhassa eski Türk inanışlarıyla – bilhassa Şamanizm’le ilgili açıklamalarda, kişilerini uzun uzun konuşturarak metni zaman zaman adeta makale havasına dönüştürmüştür. Bu da tabii bir biçimde Ahmet Midhatvari bir üslubun varlığını düşündürür.” (Yılmaz: 2015, s.104) Şaman, sözcüğünün Hintçe’den geldiğini belirten Uzuner, Türkçe’nin lehçe ve şivelerinde bu sözcüğün kullanılış biçimine yer verir. Şaman sözcüğü Kaman, Kam biçimlerinde de kullanılmaktadır. Şamanlar Eski Türklerde genellikle kadınlar arasından çıkar. Erkek şamanlara rastlamak da mümkündür. Şamanlar söz sanatında yetenekli, şair, feylesof insanlardır. Eski çağlarda “dini ve uhrevi işlerde kadınların rolü daha büyüktür. Dini ve tedavi pratiklerinin gizli tecrübelerin kadın kökenli olduğunu gösteren birçok araştırma vardır.” (Bayat: 2010, s.30) Şamanlar olağanüstü yeteneklere sahiptir ve insanların pek çok derdine şifa olabilecek bilgilere sahiptirler. Su ve Toprak romanında Umay Bayülgen modern bir şamandır. Otacı, şifacı, masalcı ve sağduyu sahibi bir kadın olarak anlatılır. Şamanların başlıca görevi içinde buldukları toplumu ruhen ve bedenen korumaktır. Umay Bayülgen bu yönü sebebiyle zaman zaman çevresindeki insanlar tarafından sihirbaz, büyücü diye nitelendirilmektedir. Şamanların tedavi edici yönü romanlarda Umay Bayülgen’in ilaç kullanmaksızın Sahaf Semahat’in ve Ümit Kaman’ın ağrılarını dindirmesiyle hissettirilir.

Şamanizm'e göre her şeyin bir ruhu vardır. Bu yönüyle Şamanizm, her şeyin içsel bir değeri olduğunu kabul eden derin ekoloji görüşüyle örtüşmektedir. Tabiatı ve insanı birbirinden ayrı düşünmeyen Şamanizm, insan merkezli bakış açısını kabul etmez. "Buket Uzuner, derin ekolojistlerin insan zihnine yerleştirmek istedikleri bu çevre bilincinin aslında yüzyıllar önce Şaman inancında da var olduğunu bilimsel kaynaklardan edindiği bilgilerle kurgulayarak okura iletmiştir." (Saltık: 2016, s. 120) Şamanizm'i benimseyen insanlar, bazı doğa güçlerine inanmış; su, hava, ateş, toprak, ağaç gibi öğeleri kutsal saymışlardır. Türk mitolojisinde önemli bir yeri olan kayın ağacı kutsal kabul edilmektedir. Su romanında Defne Kaman üzerinde kayın ağacından bir parçayı sürekli taşımaktadır. Kaybolduğu gün, üzerinde kayın ağacının parçası yoktur. Defne'nin doğduğu gün bahçedeki kayın ağacı üzerine yıldırım düşer ve bu durum Umay Bayülgen'e göre bir uğurdur, işaretir. Umay Bayülgen bütün bildiklerini küçük yaştan itibaren Defne'ye öğretir. Defne'ni ilk öğrendiklerinden biri de ağaç ve tabiat sevgisidir. "Şamanist mitolojide kayın ağacı Tanrı Ülgen ve Umay ile gökten inmiştir." (Çoruhlu: 2013, s.138) Abdullah İnan'ın ifadesine göre Şaman ayini yapılırken kayın ağacı bulundurulur ve gökyüzüne ulaşmak için bir merdiven gibi kullanılır.

Uzuner, Su romanında kadim Türk inanışlarında ağaca atfedilen bu kutsallığın günümüzde de devam ettiğini çevre sorunlarıyla ilişkilendirerek ele alır. Günümüzde Avatar filmi sebebiyle "hayat ağacı" olarak bilinen ağaç aslında kayın ağacıdır. Ağacın her yaprağı yaşayan insanları, düşen her yaprak ise ölen insanları temsil etmektedir. Bu inanıştan yola çıkarak yazar, hidro elektrik santrallerine karşı çıkan insanların bu geleneği devam ettirdiğini dile getirmektedir: "Bak o orman kıyılarında HES'lere falan isyan eden ve bu yüzden dayak yiyen insanlar var ya, işte onlar 'Hayat Ağacı'nın torunlarıdır." (Uzuner: 2013, s. 200) İnsanların doğaya yaptığı müdahalelerden biri de HES'lerdir. Hidroelektrik santralleri, toprağın altındaki ve üstündeki birçok canlıyı olumsuz etkiler ve besin zincirinin bozulmasına neden olur. Defne Kaman Karadeniz'de yapılacak HES'lerin zararlarını kadim Türk inanışlarından yola çıkarak eleştirir ve bununla ilgili bir yazı dizisi hazırlar. Son sözü 'HES artık' olan Defne Kaman köylü kadınların protestolarda ön sırada yer almasını da kadim inanışlarla ilişkilendirmektedir. Bu kadınların, Şaman geleneğinin Umay ninesinden tevarüs ettikleri ama farkında olmadıkları bir geleneğe sahip olduklarının altını çizer.

İnsan merkezli yaklaşımın doğaya zarar verdiği romanda sık sık dile getirilmektedir. Romanda Şamanizm'den verilen örneklerle insanın doğanın hakimi değil, doğanın bir parçası olduğu bilinci okuyucuda oluşturulmaya çalışılmaktadır. Şamanist inançta insan ve doğa bir bütündür. Bütünün parçası olan insan ihtiyacından fazla ağacı kesmez, ihtiyacından fazla canlıyı öldürmez. Şamanizm'e ait inançlardan yola çıkılarak Türk insanının çevreye ve kadına bakışındaki değişikliklere değinilmiştir. "...

ailesini soğuktan korumak için ağaç kesmek zorunda kalan eski Türk, önce o ağaçtan özür dilermiş. Ağaca, ihtiyacından daha fazlasının kesmeyeceğine bundan böyle yediği her yemişin çekirdeğini, tohumunu aynı yerlerde toprağa gömeceğine söz vererek, ağacın canına ve onu yaratan güçlere dua edermiş. Yine aynı masal ve efsanelerde, hayatta kalmak için bir hayvan avlamak zorunda kalan eski Türk, hayvanı öldürmeden önce gözlerine bakarak ondan özür diler, ihtiyacından fazlasını öldürmeyeceğine ve yiyemediği eti diğer hayvanlara vereceğine söz verirmiş. Isındıktan ve doyduktan sonra çocuklar, kadınlar ve erkekler hep beraber birbirinden kaçmadan, korkmadan, yan yana ateş başında davul çalıp dans ederek göklere, aya, güneşe, suya, havaya, toprağa, ateşe, ağaca şükran duası ederlermiş.” (Uzuner: 2013, s. 22-23) Şaman inancına göre ağaç da kutsal varlıklardan biridir ve şükran duaları içinde ağaca da yer ayrılır. Eski Türklerde her canlının eşit yaşama hakkına sahip olduğu, erkeğin kadından veya doğadan üstün olmadığı yaşam biçimlerinden anlaşılabilir. Uzuner, tabiatteki bütün canlılara eşit saygı duyan, tokgözlü Türk insanının nasıl olup da açgözlü bir varlığa dönüştüğünü sorgular. Modern insanın karnı tok olmasına rağmen gözünün doymaması tüketim hırsı doğadaki dengeyi bozmaktadır. Tabiat sevgimizin kökeninde Şamanlık geleneğinin izleri vardır. Ancak yazar, günümüzde bu izlerin yok olduğunu, Anadolu’da birçok insanın kendi dışındaki canlılardan yüz çevirdiğini ifade eder ve günümüzdeki çevre sorunlarının kaynağında kadim inanışlarımızdan uzaklaşmış olmanın etkisi olduğunu altını çizer.

Toprak, romanında yazar, okuyucularını Anadolu’nun kalbindeki bir şehre, Çorum’a götürür. Hitit İmparatorluğu’nun başkenti olan bu şehrin seçilmesi bilinçli bir tercihtir. Hititler toprakla ilişkilerinde saygılı bir halktır. Ayrıca Çorum, içinde aşk kelimesinin dikkat çekecek kadar çok olduğu Hititçe yazılı bir metnin olduğu şehirdir. Tarihin ilk yazılı antlaşması bu topraklarda yapılmıştır. Bu yazılı antlaşmanın önemli olmasının bir diğer sebebi de Kraliçe Puduhepa’nın mührüdür. Mısır’da o yıllarda tamamen erkek egemen bir yapı varken Anadolu’da kral ve kraliçe birlikte söz sahibidir.

Yazar, bu romanda toprağın bir mülk gibi alınıp satılan, kaybedilen, betona boğulan, maden ve petrol için bağı deşilen bir mal olamayacağını dile getirmek ister. Toprak etiğine yer veren yazar içinde ve altında yaşayan binlerce canlının görmezden gelinmesine karşı çıkar. Tarım ve tohum, artan seller, kuraklık ve kıtlık gibi meselelere edebi eserlerde yer verilmesi gerektiğini dile getiren yazar bu meseleler doğrultusunda okuyucuyu sarsarak kendine gelmesini sağlamaya çalışmaktadır. Bu romanını asırlık tohumları çeyiz sandıklarında saklayan Anadolu’nun köylü kadınlarına adar. Toprak romanında tabiatın, hava, su, toprak ve güneşle bir bütün olduğu anlatılır. Bu bütünlüğü mükemmelliği bozan tabiatın tek kusuru insandır. Fakat aynı zamanda tıpkı meyvenin çekirdeği gibi, insan tabiatın göbeğinde geleceğin umudu olarak yer alır.

Tabiattaki düzeni bozan insandır, aynı zamanda bu düzeni yeniden sağlayacak olan da insandır. İnsan zekâsı insanın yüceltilmesine olanak tanırken aynı zamanda insanın felaketi zekâsından gelecektir. Bu durum Çorumlu Aşık Gülsüm Kahraman'ın türküsüyle dile getirilir:

“İnternette evleniyoruz, / âdetler bozuldu, huylar bozuldu. / Hormonla beslenip tavlaniyoruz, / enimiz geliştii, boylar bozuldu. / Domates kudurdu, hıyar azıyor, / bibe-rin midemde dili uzuyor. / Kanser Katili bize ferman yazıyor, / Genlerle oynandı, soy-lar bozuldu.” (Uzuner: 2015, s.530)

Toprak romanında polisiye kurgu Defne'nin kaybolmasıyla şekillenir. Su ro-manı da yine Defne'nin kaybolması üzerine gelişen olaylarla kurgulanmıştır. Polisiye bir kurguya sahip olan bu romanlardaki olaylar, Kutadgu Bilig şifreleriyle çözümlen-meye çalışılır. Komiser Ümit Kaman'a yol gösteren diğer eserler Defne'nin Su ve Top-rak kitaplarıdır. Her iki kitaptan da hareketle Şaman inançlarına yer verilmektedir. Su kitabında her şeyden önce suyun var olduğuna vurgu yapılarak canlılar için suyun ne kadar kıymetli olduğunun altı çizilir. Okuyucu Toprak'ta gazeteci Defne'nin kaybol-masıyla gelişen olaylara odaklandırılırken aynı zamanda Şamanlık geleneğinin toprağa olan saygısı, evrensel toprak etiği şu cümlelerle ifade edilmektedir: “Toprak bir canlılar topluluğudur. Bu yüzden Toprak'ın da hakları ve ahlâkı vardır. Eğer insanın sadece görüp dokunabildiği, ancak duygusal iletişim kurabildiği canlılara karşı iyi davranma-sı bir ihtimalse, şimdi altında ve üstünde yaşayan bütün canlılarla, Toprak'la yeniden tanışmasının artık zamanı gelmiştir. Çünkü Toprak bir kez tamamen kaybedildiğinde artık insanın canlı kalması mümkün değildir.” (Uzuner: 2015, s. 366-367)

Defne Kaman'ın Su romanında kaybolmasıyla Kadıköy İskelesi yakınlarında bir yunus, Toprak romanında kaybolmasıyla da Çorum sokaklarında bir geyik bulunur. Yunusun yaralı olmasından hareketle insanların hayvanlara ve özellikle yunuslara yaptığı zulümlerden bahsedilir. Geyik aracılığıyla da kaybolan türlerin ekolojik denge için önemine yer verilir. Yazar, Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları'nda Defne'ni kaybolmasını, Türk mitolojisindeki 'don değiştirme' için elverişli bir kurgu haline getirir. Türk mitolojisinde bazı hayvanlara ayrı bir önem verilmiştir. Kurt, at, geyik, kartal önemli kabul edilen hayvanlardan bazılarıdır. Toprak romanında geyiğin, Türk mitolo-jisinin ve kültürünün ana motiflerinden olduğu dile getirilmektedir. Çorum sokakla-rında beliren geyik Umay Bayülgen'in yanında koruma altına alınır ve Defne bulunun-caya dek doğaya bırakılmaz. Kutadgu Bilig'den alınan beyitlerde geyik sözcüğü tekrar eden sözcüktür. Şaman törenlerinde geyik, suretine bürünülen hayvan atalardan biri-sidir. Şaman geleneklerine ve Anadolu efsanelerine göre geyik laneti alan bir daha iflah olmaz. Kadim Türk kültüründe geyik kutsaldır. Geyiğin kutsallığı – Korkut Bayül-

gen'in anlattığına göre – eski Türklerin avcılığa dayanan yaşayışlarında hayatta kalma sebebi olmasıyla ilgilidir. Geyiğe verilen değer türkülerden ninnilere, masallardan efsanelere her şeye sirayet etmiştir. Anadolu'da da geyiğin değerli olduğunu gösteren birçok inanış vardır. Hemen hemen bütün köy evlerindeki duvar halılarında mutlaka geyik motifine yer verilmiştir. Kapılara asılan geyik boynuzlarının nazardan koruduğuna dair bir inanışa da Anadolu'da rastlanmaktadır. Geyiğin birçok anlamının simgesel anlamda Müslüman Türklerde devam ettiğini söyleyebiliriz. Birçok tarikat erbabının bineği geyiktir. Anadolu'nun farklı yerlerinde anlatılan Geyikli Baba efsaneleri vardır. Toprak romanında don değiştirmek ifadesiyle Şamanların başka bir kişiliğe bürünmesine, Ümit Kaman'ın anlattığı menkıbede tarikat ehlinin don değiştirdiğine ve Abdal Musa'nın geyik suretinde dolaştığına yer verilmiştir. Toprak romanındaki karakterlerden biri de eco-hacker Karaca'dır. Yazar bütün bu ipuçlarıyla okuyucularının zihninde 'Acaba bu geyik don değiştiren Defne Kaman mıdır?' sorusunun belirmesine neden olur.

Su romanında da Defne Kaman'ın don değiştirdiğine dair ipuçları vardır. Ara ara Ümit Kaman'a görüldüğü zamanlarda elbiseleri ıslaktır. Her ne kadar okuyucuya Defne'nin kaybolduğunda Büyükada'da saklandığı söylene de satır aralarında gizlendiği yerin su veya yunusun karnı olduğu söylenmektedir. Bu metamorfozla büyümlü gerçeklik edebi akımının aslında bizim kültürümüzün içinde hep var olduğu Türk destanlarına yapılan göndermelerle dile getirilmektedir.

Su romanında ele alınan konulardan birisi de kadına şiddet meselesidir. Kadına şiddet konusu kadın cinayetleri üzerinden ele alınmaktadır. Çevre meseleleri ve kadın meselesinin altında yatan temel sebep yine Türk insanının unuttuğu kadim geleneklerle ilişkilendirilmiştir. Kadının ikincil bir varlık olarak görülmesi de modern zamanlarla ilgilidir. Kadim inanışta erkek ve kadın ayrımı yoktur. Tıpkı insan ve tabiat ayrımının olmadığı gibi. Erkeği ve kadın ayrı uçlara yerleştiren modern hayatın ikicil anlayışı kadının da doğa gibi aşağılanmasına neden olmuştur. Kadının ezilmesi de doğanın sömürülmesi de ataerkil zihniyette beslenmektedir. Erkeğin istediği gibi yaşamayan kadınlar ataerkil kültürlerde cezayı hak eder. Kadın cinayetlerinin altında yatan sebebi burada aramak gerekir. Kocasının, babasının, erkek kardeşinin çizdiği sınırların dışına çıkan her kadın adına kadın cinayetleri denen geleneğin kurbanı olabilir. Bu cinayetlere kadın cinayeti denilmesi bile erkek egemen zihniyetin izlerini tespit etmemize olanak sağlar nitelikte bir adlandırmadır. Her durumda erkek haklı, eyleyen, kadın haksız, eylemden etkilenen varlıktır. Ekofeministler, doğanın sömürülmesi ve kadının ezilmesi arasında bir ilişki olduğuna inanır. Buket Uzuner de bu görüşe uygun bir şekilde kadın ve çevre meselelerini paralel bir şekilde ele almaktadır.

Kadına şiddetin bir başka boyutu Sahaf Semahat karakteriyle açığa vurulmuştur. Şiddet bazen kadınların gerçek anlamda ölümüne bazen de yaşarken ölmesine neden olur. Semahat, erkek egemen zihniyetin yaşarken öldürdüğü kadınların prototipidir. Semahat, Nevşehir'den ailesinden kaçarak İstanbul'da tutunmaya çalışan çevreye ve hayvanlara duyarlı bir kahramandır. Ailesinden kaçma sebebi açıklanmasa da ataerkil kültürle ilişkili olduğu okuyucuya hissettirilmektedir. Semahat gerek giydiği kıyafetlerle gerekse tavır ve davranışlarıyla kadın kimliğini bastırmak zorunda kalan kadınlardan sadece birisidir. Sahaflık yapan Semahat erkeklerin egemen olduğu mekânlarda kadın olarak var olmaya cesaret edememiştir ve bunun sonucunda farklılıklarını bastırmayı tercih etmiştir. Romanın sonunda değişen kıyafetleriyle Semahat'ın de değişen kimliğine gönderme yapılmaktadır.

Ataerkil kültürlerde kadını ötekileştirmenin bir başka boyutu da Defne Kaman'ın uyumsuzluğuyla ele alınmaktadır. Defne Kaman'ın uyumsuzluğu erkek egemen zihniyete boyun eğmeyişiyle ilgilidir. Defne herkes gibi davranmadığı için uyumsuz olarak nitelenir. Defne geleneksel davranış kalıplarına teslim olmadığı için ayrıksı bir kahramandır. Mücadeleci yapısı onu öncelikle annesinden, ablasından ve annesine ve ablasına benzeyen diğer kadınlardan farklılaştırır. İnsan ve doğa bağlamında düşünüldüğünde Defne yazarın olmasını istediği insan tipini örnekler. Doğa ve insanın bir bütün olduğunu kabul eden ve yaşlılardan farklı bir kadın olan Umay Bayülgen'dir. Şamanların 'manyak' adı verilen kıyafetlerine benzer kıyafetler giyen, insanlara şifa dağıtan Umay da ataerkil zihniyetin baş edemediği kadınlara bir örnektir. Zaman zaman büyücü, sihirbaz denilen bu kadın toplumun kendisinden beklediği davranış kalıplarını benimsemediği için ötekileştirilir. Baş edemediği kadınları büyücü, sihirbaz diye nitelenmek de bu zihniyetin yüzyıllardır devam eden bir geleneğidir. Romandaki bu olumlu kahramanların karşısında olumsuz özelliklerle var edilen ve bu anlamda çatışmayı doğuran diğer iki kadından birisi Defne'ni annesi Ayten, bir diğeri de ablası Aysu'dur. Davranışlarıyla ve yaşam biçimleriyle modern hayatı temsil eden bu kadınların çevreyle ilgili sorunlara ayıracak zamanları yoktur. Defne'nin ve Umay Bayülgen'in bu konularla uğraşması onlar için hiçbir şey ifade etmez. Kalamış'taki bahçelerindeki evlerin birbirine olan zıtlığı yaşam biçimlerinin ve zihniyetlerinin farklılığını yansıtır niteliktedir. Bahçenin bir tarafında çok katlı bir apartman yer alırken diğer tarafında ağaçlar içindeki müstakil bir ev dikkati çekmektedir. Ayten ve Aysu betonu tercih ederken Umay ve Defne tabiatla iç içe yaşamayı seçmişlerdir.

Su romanında Umay Bayülgen'in taksiciyle yaptığı konuşma da romanın ekofeminist anlayıştan beslendiğinin bir başka göstergesidir: "Denizi doldurarak yol yapan, böylece 'tabiata kazık atan küçük akıllı insanoğlundan – burada özellikle 'insankızı değil, insanoğlu' diye üstüne basa basa belirterek- tabiatın intikamını mutlaka aldı-

ğını ve alacağını örneklerle uzun uzun anlatan Umay Bayülgen'in taksi şoförü üzerindeki etkisi inanılmazdı." (Uzuner: 2013, s.255) Bu satırlar bir kere daha göstermektedir ki romanda ekofeminizmden hareketle çevre ve kadın sorunlarına, tüketim çağının sorunlarına ekoloji ekseninde yer verilmektedir.

Toprak romanında Türkiye'de ekoeleştiri alanında çalışma yapan iki önemli isme açıkça gönderme yapılmıştır. Defne'nin arkadaşları olan bu isimlerin Sepil Oppermann ve Ufuk Özdağ olduğu açıkça dile getirilmektedir. Çevre konusunda duyarlı olan Karaca ve Defne arasında şöyle bir konuşma geçmektedir:

"Sen esas söyle bakayım, şu HST grubu nedir?"

"Hactivistlerin farklı global grupları vardır. Ben aralarında daha çok Edvard Abbey'cilere yakınım," diye fısıldadı Karaca.

"Benim iklim-kurgusu ve çevre edebiyatı uzmanı arkadaşlarım Ufuk ve Serpil Hanım seni görseler, asistan olarak alırlar Karaca!" (Uzuner: 2015, s. 407)

Bu konuşmanın ardından ekoeleştiri alanında önemli olan Aldo Leopold, Thoreau ve John Muir gibi isimlere de doğa yazınıyla ilgilenen Karaca aracılığıyla yer verilmektedir.

Su romanında dikkat çekilen hususlardan birisi de çevre konusuna erkeklerin, politikacıların yeterince ilgi göstermemesidir. "bu memleketin her şeyi erkek!" (Uzuner: 2013, s.28) yakınmasının arkasından kadın ve çevre sorunlarına ilgi gösteren insanların birçoğunun bu erkek zihniyet tarafından ötekileştirilmiş insanlar olduğu ifade edilmiştir: "Konu, 'tabiat, çevre, hayvanlar' olunca, bunları nedense sadece 'gençlerin, kadın ve eşcinseller'in ilgileneceği 'hafif işler' kategorisinde gören çoğunluk ve 'görünmez erk', kendi çok 'ağır işler' ile meşgul olduğundan, 'Yunusa Özgürlük' törenine ne basından, ne siyasetten, ne de iş ve sanat dünyasından tanınmış adlar katılmıştı."

Sonuç

Buket Uzuner'in çevreye dair farkındalığı ilk romanlarından itibaren fark edilmektedir. Ancak Su ve Toprak romanlarında bu farkındalık kurgunun önüne geçecek kadar yoğun bir şekilde ele alınmıştır. Buket Uzuner, Gümüş Yaz Gümüş Kız kitabında "Her nesnenin bir hikayesi olduğunu, hayal gücümü kullanmayı bilsem bütün canlıların konuşmalarını duyabileceğimi" (Uzuner: 2002, s. 124) annemden öğrendim der. Arkeoloji eğitimi alan annesi Uzuner'deki bu duyarlılığı başlatan ilk kişidir. Çevre üzerindeki bu hassasiyette Buket Uzuner'in aldığı eğitimin de şüphesiz etkisi vardır. Ekoeleştirmenler insanları sayılardan daha çok hikâyelerin etkilediğini bu nedenle çevre bilinci oluşturmada edebi eserlerin ayrı bir yeri olduğunu her fırsatta dile getirmektedirler. Ekoeleştiri kuramı ekolojik sorunların edebi eserler aracılığıyla incelenmesine

olanak sağlar. Her geçen gün artan ekolojik sorunlara nasıl çare olunabileceği edebi eserlerin sunduğu imkânlar dahilinde okuyucuyla paylaşılır. Ekoeleştirin amacı edebi eserlerden hareketle insanların sorunun büyüklüğünün farkına varmalarını ve çözümün doğayla insanın bütünleşmesinde olduğunu kavratılmaktır.

Buket Uzuner hem Su romanında hem de Toprak romanında Şamanlığın üzerinin örtülmeye çalışıldığını ama binlerce yıldır derin hafızamızda bu geleneklerin korunduğunu, uygun bir zaman bulduğunda da açığa çıktığını ifade etmektedir. Çevre ve kadın sorunlarına eski inanışlardan ve mitolojiden hareketle değinen yazar, kadim Türk inanışlarında kadına ayrı bir değer verildiğine vurgu yapmaktadır. Tabiat ve kadın arasında ilişki kurmak tüm eski inanışlarda ortaktır. Ancak günümüzde kadın ve doğa arasında kurulan ilişkinin niteliğinde gözle görülür farklılıklar vardır. Günümüzde kadın ve doğa arasında kurulan ilişkide, kadın akıl dışı ve vahşi çağrışımlarla ele alınmaktadır. Modern dünya görüşü, doğaya ve kadına hükmedilmesi gerektiği yönündedir. Akıllı erkeğe teslim eden modern zamanlar kadını ve doğayı sömürülecek bir nesne konumuna indirgemıştır. Tabiatın efendisi olduğunu düşünen insanoğlu için tabiata verilen zararlar önemli değildir. Kadim inanışlardan uzaklaşılması Türklere kadına verilen değer de değişmesine neden olmuştur. Türklerin kadim geleneklerinde her can değerlidir. Dolayısıyla erkeğin kadına kadının da erkeğe üstünlüğü söz konusu bile değildir. Uzuner, Türklere çok eşliliğin olmamasını da tüm canlıların kutsal kabul edilmesine bağlar; çünkü çokeşlilik erkeğin kadına üstünlüğü dışında gerçekleştirilemez.

KAYNAKLAR

- Bayat, Fuzuli (2010), *Türk Kültüründe Kadın Şaman*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Berktaş, Fatmagül (1996), "Ekofeminizm Ya Da Yüreğin İyimsizliği", www.dergipark.gov.tr.
- Çoruhlu, Yaşar (2013), *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Ergin, Meliz – Dolcerocca, Özen Nergis (2016), *Edebiyata Ekoeleştirel Yaklaşımlar: Ekoşiir ve Elif Sofya*, SEFAD.
- Dindar, Gülşah, (2012), *Ekoeleştiri, Çevre ve Edebiyat, "Derin Ekoloji ve Ekoeleştiri Hareketi: Bir Garip Şair Orhan Veli"*, Phoenix Yayınları, Ankara.
- Kümbet, Pelin (2012), *Ekoeleştiri, Çevre ve Edebiyat, "Ekofeminizm: Kadın, Kimlik, Doğa"*, Phoenix Yayınları, Ankara.
- Opperman, Serpil (2012), *Ekoeleştiri, Çevre ve Edebiyat, "Ekoeleştiri: Çevre ve Edebiyat Çalışmalarının Dünü ve Bugünü"*, Phoenix Yayınları, Ankara.

Opperman, Serpil, Ekoeleştiri, www.pen.org.tr.

Özdağ, Ufuk (2014), Çevreci Eleştiriye Giriş Doğa Kùltür Edebiyat, Ürün Yayınları, Ankara.

Plumwood, Val (2004), Feminizm ve Doğaya Hükmetmek, Metis Yayınları, İstanbul.

Saltık, Eylem (2016), Eskiřehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, "Buket Uzuner'in Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları Su Romanında Ötekileřtirilemeyen Doğa".

Tamkoç, Günseli (1996), "Ekofeminizmin Amaçları", www.dergipark.gov.tr.

Uzuner, Buket (2012), Balık İzlerinin Sesi, Everest Yayınları, İstanbul.

Uzuner, Buket (2012), Kumral Ada Mavi Tuna, Everest Yayınları, İstanbul.

Uzuner, Buket (2013), İki Yeşil Su Samuru, Anneleri, Babaları, Sevgilileri ve Dięerleri, Everest Yayınları, İstanbul.

Uzuner, Buket (2007), İstanbullular, Everest Yayınları, İstanbul.

Uzuner, Buket (2013), Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları Su, Everest Yayınları, İstanbul.

Uzuner, Buket (2015), Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları Toprak, Everest Yayınları, İstanbul.

Uzuner, Buket (2002), Gümüş Yaz Gümüş Kız, Everest Yayınları, İstanbul.

Yılmaz, Ayfer (2015), Asos Journal, "Buket Uzuner'in Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları Su Adlı Romanı Hakkında Bazı Tespitler".